Prof. dr. Vedrana Spajić-Vrkaš
Istraživačko-obrazovni centar za
ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

MEĐUNARODNI STANDARDI I STRATEGIJE UČENJA ZA LJUDSKA PRAVA

U zanimljivom osvrtu na pripremu i rad Svjetske konferencije o ljudskim pravima što je održana u Beču 1993. godine, Koen Davidse napominje da je od prihvaćanja *Opće deklaracije o ljudskim pravima* mnogo postignuto u zaštiti ljudskih prava, ali da međunarodni sustav zaštite ima problema zbog niza nedostataka, uključujući ograničeno prihvaćanje načela univerzalnosti ljudskih prava, neprimjenjivanje odredbi potpisanih instrumenata i nedostatno izvješćivanje od strane pojedinih vlada. Razjašnjavajući te nedostatke, autor se posebno osvrnuo na problem ograničenog prihvaćanja općih standarda:

> *"Iako su opći standardi formulirani, njihova jedinstvenost je pod znakom pitanja. Npr., tijekom priprema za Konferenciju dio azijskih zemalja je isticao važnost regionalnih i kulturnih razlika za norme ljudskih prava, zadajući time udarac bilo kakvoj univerzalnosti. Na razini prakse zabrinjava i dalje malen broj ratifikacija nekih ugovora u ovom području. Mnoge države izražavaju svoju suzdržanost prema tim ugovorima. Ta dva čimbenika ozbiljno ugrožavaju univerzalnost ljudskih prava. Ako se univerzalnost dovede u pitanje, postoji opasnost da će i legitimitet međunarodnog rješavanja problema u području ljudskih prava biti ugrožen."* [1]

1 *Davidse, K. "The Vienna World Conference on Human Rights: Bridge to nowhere or bridge over troubled waters". Touro International Law Review, Vol. 6, 1995, 1.*

Ovaj navod je važan ne samo zbog toga što ukazuje na potrebu ozbiljnog preispitivanja primjerenosti koncepta univerzalnosti međunarodnih standarda ljudskih prava u različitim društvenim i kulturnim kontekstima, nego, ponajviše, zbog toga što ozbiljno dovodi u pitanje dosadašnje gotovo elitističke pristupe razvoju i primjeni međunarodnog sustava zaštite. S obzirom da su se ti pristupi sve do nedavno uglavnom oslanjali na uske specijalističke, predstavničke i vladine krugove, moguće je da je nedostatno prihvaćanje općih ljudskih prava, a time i nedostatna učinkovitost međunarodnih instrumenata zaštite, posljedica nedostatnog poznavanja općih standarda ljudskih prava od strane onih na koje se oni odnose - samih građana. Naime, globalno prihvaćanje ljudskih prava ne ovisi samo o obuhvatnosti i jasnoći međunarodnih instrumenata, niti samo o domaćoj pravnoj zaštiti, ili pak samo o ekspertnim znanjima nekih posebnih grupa stručnjaka i vladinih tijela, nego ponajviše i presudno o tome da li i kako te standarde poznaje i razumije svaki pojedini građanin, ali i o tome koliko su oni rezultat dijaloga i dogovora između vlada i građana, uključujući stručnjake i organizacije civilnog društva.

Prije više od pola stoljeća Eleanor Roosevelt je na pitanje: "Gdje počinju ljudska prava?", odgovorila: "Na malim mjestima, u blizini kuće - tako blizu i na tako malom prostoru da se ono ne može vidjeti ni na jednoj karti svijeta. Sve dotle dok ta prava nemaju tamo neki smisao, ona ga neće imati ni drugdje".[2] Ideja da se relevantna analiza ljudskih prava utemelji na smislu koji ona imaju "u blizini kuće", vodi nas do pitanja koje najčešće ostaje po strani filozofskih, pravnih i političkih rasprava o promicanju i zaštiti ljudskih prava. *Riječ je o tome zna li i što zna svaki građanin o općim ljudskim pravima i slobodama te kako i gdje o njima uči, odnosno tko, kako i gdje ga o njima poučava.* Prihvaćanje relevantnosti takvog pristupa zapravo znači da je svaka analiza međunarodnog i/ili regionalnog sustava promicanja i zaštite ljudskih prava i njegove učinkovitosti nužno manjkava ukoliko ne sadrži pitanje mjesta i uloge obrazovanja u tom sustavu. Ovaj rad posvećen je tom pitanju, pri čemu će se nastojati ukazati na neka od spornih mjesta koja do danas nisu zadovoljavajuće riješena u području obrazovanja za ljudska prava kao bitnog dijela međunarodnog sustava promicanja i zaštite ljudskih prava.

2 *Navedeno prema: Stimman Branson, B. Rights: An International Perspective. An Address to the First Plenary Session of Annual Leadership Conference of the Center for Civic Education. Marina del Rey, Kalifornija, 21. lipnja 1991.*

OBRAZOVANJE U TEMELJNIM MEĐUNARODNIM I REGIONALNIM INSTRUMENTIMA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

Da je međunarodna zajednica od početka prepoznala obrazovanje kao važan čimbenik izgradnje djelotvornog međunarodnog sustava zaštite ljudskih prava, potvrđuje *Opća deklaracija o ljudskim pravima* koja je 1948. godine proglašena "kao zajednička tekovina svih naroda i država, kako bi svaki pojedinac i svaki dio društva, imajući Deklaraciju stalno na umu, poučavanjem i učenjem težili promicanju ljudskih prava i sloboda te progresivnim domaćim i međunarodnim mjerama osigurali njihovo opće i djelotvorno priznanje i poštivanje". U čl. 26. obrazovanje se utvrđuje kao jedno od općih, nedjeljivih i neotuđivih ljudskih prava, ali i kao bitan instrument uživanja svih drugih prava i sloboda. Tako st. 1. toga članka glasi: "Svatko ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i općeobrazovnom stupnju. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno; tehničko i strukovno obrazovanje mora biti dostupno svima; više i visoko obrazovanje mora biti dostupno svima prema sposobnostima." No st. 2. određuje još i da "(o)brazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima i rasnim ili vjerskim grupama te podupirati nastojanja Ujedinjenih naroda na održanju mira."

Da je pravo na obrazovanje jedno od općih ljudskih prava, ostalo je do danas jedno od bitnih i nespornih načela međunarodnog i regionalnih sustava ljudskih prava. No ono što jest ostalo sporno odnosi se na tri pitanja o kojima ovisi učinkovito ostvarenje prava na obrazovanje:

- kojoj kategoriji ljudskih prava pripada pravo na obrazovanje;
- kako se to pravo najučinkovitije ostvaruje;
- kako ostvarivanje tog prava pridonosi ostvarenju temeljnih ciljeva međunarodne zajednice utvrđenih *Poveljom Ujedinjenih naroda i Općom deklaracijom o ljudskim pravima*.

Budući da ćemo se drugim i trećim pitanjem baviti opširnije u ovome radu, ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na dilemu oko uređivanja prava na obrazovanje u međunarodnom i europskom pravnom sustavu ljudskih prava. Pravo na obrazovanje, poput još nekih prava tzv. druge i treće generacije[3], naime, nije jednoznačno određeno u tim sustavima. Prema *Međunarodnom*

3 *Symonides, J. Human Rights: Concepts and Standards. Pariz, UNESCO Publishing, 2000, str. 100.; v. takoder Education and the Fundamental Rights of the Child: Normative Texts. Pariz, UNESCO, Emergency Educational Assistance Unit, 2001.*

paktu o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, ono se smatra kulturnim ili socijalnim pravom, no u europskom sustavu zaštite ljudskih prava formalno je svrstano pod čl. 2. Prvog protokola *Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, kojom se uređuju građanska i politička prava, dok se pravom na strukovnu izobrazbu bavi *Europska socijalna povelja*.

I dok se u europskim temeljnim dokumentima izrijekom ne određuje kakvo obrazovanje mora biti, članak 13. Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima potvrđuje načela Opće deklaracije o ljudskim pravima i izrijekom određuje da obrazovanje kao opće ljudsko pravo mora voditi "punom razvoju ljudske osobe i jačanju svijesti o ljudskom dostojanstvu", kao i da "mora omogućiti svim ljudima korisno sudjelovanje u slobodnom društvu, promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima". U svom komentaru na čl. 2. Pakta, Odbor za ljudska prava 1981. godine dodatno ističe da je "vrlo važno da pojedinci znaju koja su njihova prava utvrđena Paktom", ali i da zaposlenici u upravnim i sudskim tijelima moraju poznavati obveze koje države stranke preuzimaju potpisivanjem tog dokumenta. Poveže li se taj zahtjev s odredbama Međunarodnog pakta slijedi da: a) svatko ima pravo znati svoja prava, što znači da se obrazovanje za ljudska prava mora osloboditi profesionalnog elitizma i osigurati svima, na svim razinama i u svim oblicima obrazovanja i b) da je poznavanje svojih prava kao općih ljudskih prava pretpostavka ostvarenja međunarodnih ciljeva mira i sigurnosti.

Zahtjev da se obrazovanje, bilo specijalističko, bilo opće, mora staviti u službu promicanja općih prava i sloboda, može se naći u svim najvažnijim instrumentima zaštite ljudskih prava Ujedinjenih naroda. *Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije* u čl. 7. propisuje poduzimanje hitnih i učinkovitih mjera u području obrazovanja, kulture i informiranja radi uklanjanja predrasuda i rasne diskriminacije te, općenito, radi promicanja temeljnih vrijednosti međunarodne zajednice. U tu svrhu se od država stranaka traži da podnose izvješća o tome što su poduzele u području izobrazbe policije, zaposlenika u upravi i pravosuđu te učitelja. *Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupka ili kazne* u čl. 10. također obvezuje države stranke da svoje policijske snage, medicinsko osoblje i zaposlenike u javnim službama obrazuju i informiraju o zabrani mučenja. U *Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena*, u čl. 10., države stranke preuzimaju na sebe odgovornost osiguranja jednakih prava ženama i muškarcima te se u tom cilju obvezuju na reviziju nastavnih programa, metoda i udžbenika kako bi se iz uklonili rodni stereotipi koji vrijeđaju dostojanstvo žene. Na uklanjanje etničkih stereotipa u udžbenicima povijesti i drugom nastavnom materijalu, države su se obvezale i *Konvencijom (br. 169) o starosjedilačkim i plemenskim narodima u neovisnim zemljama*, koju je 1989. godine usvojila Međunarodna organizacija rada. Nadalje, u *Temeljnim*

načelima korištenja sile i vatrenog oružja od strane policije iz 1990. također je pred države postavljen zahtjev da se s odredbama dokumenta upoznaju policijske snage, suci, tužitelji, odvjetnici, članovi izvršne i sudske vlasti i javnost.

Konvencija o pravima djeteta utvrđuje da je temeljno pravo djeteta da zna svoja prava te u čl. 29. obvezuje države stranke na promicanje obrazovanja koje:

- razvija osobnost, talente te duševne i tjelesne sposobnosti djeteta;
- unaprjeđuje poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda te načela sadržanih u Povelji Ujedinjenih naroda;
- podupire poštivanje djetetovih roditelja, njegova materinskog jezika, vrijednosti njegova kulturnog i nacionalnog identiteta, ali i vrijednosti drugih kultura;
- priprema dijete za odgovoran život u slobodnom društvu u duhu mira, snošljivosti, jednakosti među spolovima i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla;
- unaprjeđuje poštivanje prirodnog okoliša.

Konvencija traži od zemalja stranaka podnošenje redovitih izvješća o mjerama koje poduzimaju kako bi djecu i mlade upoznali s načelima Konvencije, uključujući promjene u kurikulumima, izobrazbi učitelja i kodeksima ponašanja policije, učitelja, socijalnih radnika, sudaca, liječnika itd. te medija i izdavačkih kuće, kao i suradnju s nevladinim organizacijama.

Na europskoj razini zahtjev da obrazovanje vodi poštivanju ljudskih prava i sloboda nalazimo u odlukama i preporukama Parlamentarne skupštine i Odbora ministara Vijeća Europe, ali i u temeljnim dokumentima Organizacije za europsku sigurnost i suradnju. Za zemlje članice Europske unije, Europski parlament je 1984. godine donio odluku o slobodi obrazovanja u kojoj se, između ostaloga, traži da se "obrazovanjem i poučavanjem omogući pojedincu da u potpunosti razvije i promiče poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda."[4]

4 *Vidi o tome više u: Symonides, J. 'The state duty to promote human rights education.' U: Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i Finnish National Commission for UNESCO, 1998, 11-30. ; Eide, A. et al. (ur.) Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1995. ; Osler, A. I Starkey, H. Teacher Education and Human Rights. London, David Fulton, 1996.; prijevodi četrdesetak tekstova UN-a, UNESCO-a, Vijeća Europe, OESS-a i multilateralnih sastanaka koji su relevantni za razvoj ovoga područja objavljeni su u : Spajić-Vrkaš, V. (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata. Zagreb, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt 'Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole', 2001.*

RAZVOJ MEĐUNARODNIH STANDARDA I STRATEGIJA U OBRAZOVANJU ZA LJUDSKA PRAVA

Zadatak širenja načela Opće deklaracije o ljudskim pravima i drugih međunarodnih instrumenata putem općeg obrazovanja, stručne izobrazbe i informiranja od 1946. preuzima UNESCO - specijalizirana organizacija Ujedinjenih naroda za unaprjeđenje obrazovanja, znanosti i kulture. Njeno djelovanja u tom području određuje Statut u kojemu stoji:

- da je "veliki i strašan rat" izbio kao posljedica zapostavljanja demokratskih načela dostojanstva čovjeka, jednakosti i međusobnog poštivanja, ali i propagiranja doktrine o nejednakosti ljudi;
- da mir koji isključivo ovisi o političkim i ekonomskim dogovorima između vlada nije mir koji osigurava trajnu i iskrenu potporu naroda svijeta;
- da se s "obranom mira mora započeti u glavama ljudi, u kojima započinje i rat";
- da se mir mora tražiti u "intelektualnoj i moralnoj solidarnosti čovječanstva";
- da je širenje kulture i obrazovanje čovječanstva za pravdu, slobodu i mir uvjet ljudskog dostojanstva i "sveta dužnost koju svi narodi moraju ispuniti u duhu međusobne pomoći i brige";
- da mir pretpostavlja neograničeno traženje objektivne istine, slobodnu razmjenu ideja i znanja te komunikaciju među narodima, kao i vjeru u jednake mogućnosti obrazovanja svih.

UNESCO će ta načela ostvarivati na dva načina. Na jednoj strani će razrađivati i pravno jačati međunarodne standarde obrazovanja[5]. Pečat tim nastojanjima dala je 1960. godine *Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju*, pravni obvezujući dokument kojim se zabranjuje "svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti temeljeno na rasi, boji kože, spolu, vjeri, političkom ili nekom drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, ekonomskom statusu ili rođenju, sa svrhom osporavanja ili ugrožavanja prava na jednakost u obrazovanju." Zabrana vrijeđanja dostojanstva osobe uvodi se za sve vrste i stupnjeve obrazovanja, a obuhvaća pristup, standarde i kvalitetu, kao i uvjete učenja.

5 *V. zbirku dokumenata: UNESCO and Human Rights: Standard Setting Instruments, Major Meetings, Publications. (prir. J. Symonides i V. Volodin) Pariz, UNESCO, 1999.*

Na drugoj strani UNESCO će se dorađivati smjernice za izradu programa primjerenih međunarodnim standardima obrazovanja, pri čemu će u više navrata mijenjati nazive prioritetnih područja.[6] Tako se u najranijim tekstovima govori o "pripremi građanina svijeta" u sklopu "obrazovanja za mir i sigurnost", "obrazovanja za međunarodno razumijevanje", "obrazovanja za međunarodno razumijevanje i suradnju" i sl. Godine 1951. objavljuje se prvi vodič za učitelje o poučavanju Opće deklaracije o ljudskim pravima i izrađuju prve smjernice za promicanje međunarodnog razumijevanja, u kojima se traži:

- da obrazovanje čovječanstva postane temelj izgradnje 'svjetskog društva' u duhu Povelje UN-a;
- da države prihvate dužnost i pokažu interes za suradnju u sklopu međunarodnih organizacija;
- da se civilizacija shvaća kao rezultat doprinosa različitih naroda koji ovise jedni o drugima u izgradnji zajedničkog nasljeđa čovječanstva;
- da se različiti stilovi života objašnjavaju kao rezultat različitih rješenja na životne probleme;
- da se promiče ideja kako su ljudi, usprkos političkim i drugim podjelama, sve ovisniji jedni o drugima;
- da utjecaj međunarodnih organizacija proizlazi iz aktivne podrške njihovih zemalja članica;
- da se širi shvaćanje kako mir i dobrobit zajednice ovise o odgovornosti zajednice za pojedinca;
- da se kod djece i mladih potiču pozitivni društveni stavovi kao pretpostavka međunarodnog razumijevanja.

Sljedećih godina UNESCO će više puta potvrditi da su mir, zaštita ljudskih prava, poznavanje drugih kultura, zaštita okoliša i djelovanje sustava Ujedinjenih naroda središnje teme obrazovnih programa kojima se promiču međunarodne vrijednosti i da oni moraju imati mjesto u nacionalnim sustavima obrazovanja uz primjenu aktivnih, participativnih i iskustvenih metoda učenja. Zadatak pronalaženja novih metoda poučavanja i učenja povjerava se 1953. godine *Projektu udruženih škola (Associated School Project - ASP)* koji do danas okuplja oko 7000 obrazovnih ustanova i knjižnica iz oko 170 zemalja svijeta.

6 *Reich, B. i Pivovarov, V. (eds.) International practical guide on the implementation of the Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. Pariz, UNESCO, 1994 (ED-94/WS/22).*

Početkom sedamdesetih intenzivno se radi na izradi sveobuhvatnih preporuka za promicanje i razvoj novih dimenzija obrazovanja, sukladno zaključcima *Međunarodne konferencije o javnom obrazovanju* iz 1968. i preporukama *Međunarodne komisije za razvoj obrazovanja* iz 1972. godine. U prvom dokumentu se traži uvođenje naziva "obrazovanje za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir", a u drugome se postavlja zahtjev da se u nastavi promiču vrijednosti zajedničke svim narodima te da se razvija otvorenost prema drugim kulturama, kako "djeca ne bi strance vidjela kao apstrakcije nego kao konkretna bića". Istovremeno se u više navrata upozorava na nepodudarnost između općih standarda ljudskih prava i političkog uređenja pojedinih država, pa se predlaže da se u međunarodnom obrazovanju više pozornosti posveti ljudskim pravima i da se preporuke ne odnose samo na nacionalne vlade i formalno obrazovanje nego na cjelokupno područje poučavanja i učenja, uključujući neformalne i izvanškolske programe.

U skladu s tim zahtjevima pisana je i *Preporuka o odgoju i obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda*. Prihvaćena je 1974. kao prva sveobuhvatna strategija za razvoj obrazovanja koje promiče međunarodne ciljeve. Oslanja se na shvaćanje da porast globalne međuovisnosti traži nova znanja, vještine i vrijednosne orijentacije koji se stječu učenjem, obrazovanjem, informiranjem i akcijom. Vlade se pozivaju na izradu nacionalnih politika obrazovanja koje teže promicanju međunarodnog razumijevanja, suradnje, mira, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, te uklanjaju predrasuda, nejednakosti i nepravde. Napose se ističe potreba prihvaćanja društvene odgovornosti, solidarnosti, kritičke svijesti, otvorenosti i demokratskog postupka. Određeni su i posebni zadaci za sve relevantne segmente obrazovanja, od prosvjetne politike i nastavnih programa, sredstava i pomagala, preko obrazovanja učitelja, do istraživanja i međunarodne suradnje, prema sljedećim načelima:

- uvođenje međunarodne dimenzije i globalne perspektive u cjelokupno obrazovanje;
- unaprjeđenje razumijevanja i poštivanja svih naroda, njihovih kultura, civilizacija, vrednota i načina života;
- razvijanje svijesti o sve većoj ovisnosti među narodima i državama;
- razvijanje umijeća komuniciranja s drugima;
- razvijanje svijesti o pravima i odgovornostima pojedinca, društvene grupe i naroda jednih prema drugima;
- shvaćanje prijeke potrebe za međunarodnom solidarnošću i suradnjom;

– spremnost pojedinca da sudjeluje u rješavanju problema svoje zajednice, države i svijeta u cjelini.

Tijekom osamdesetih godina intenzivno se razrađuju sadržaji međunarodnog obrazovanja i nastoje pronaći učinkovite metode primjene Preporuke. O tome se raspravlja na *Međunarodnom kongresu o poučavanju ljudskih prava* u Beču 1978. godine, na kojemu se traži da se prilikom učenja ljudska prava poštuje načelo nedjeljivosti i primjenjivosti u konkretnim društvenim i političkim uvjetima. Nakon Svjetskog kongresa o razoružanju, održanog 1980. u Parizu, teme razoružanja i prenamjene vojnih kapaciteta za civilne potrebe, također će neko vrijeme činiti sadržaj međunarodnog obrazovanja. Važnost audiovizualnih materijala i razmjene inovativnih metoda za razvoj obrazovanja za ljudska prava, bile su teme *Međunarodnog kongresa o poučavanju, informiranju i dokumentaciji u ljudskim pravima*, održanom 1987. na Malti. Pitanje učinkovite primjene Preporuke postavlja se i 1983. na *Međuvladinoj konferenciji* održanoj u Parizu na kojoj se predlaže da se sadržaj Preporuke integrira u cjelokupan obrazovni sustav, uključujući neformalno i visoko obrazovanje. Godine 1985. Opća konferencija UNESCO-a donosi oluku o uspostavi *Permanentnog sustava izvješćivanja* o mjerama koje zemlje članice poduzimaju radi primjene Preporuke iz 1974., u kojoj se utvrđuje sljedeće:

– zemlje članice dostavljaju svoja izvješća UNESCO-u svakih šest godina;

– izvješća pregledava savjetodavni odbor eksperata koji potom izrađuje sažeti prikaz stanja i donosi preporuke;

– preporuke i prikaz stanja pregledava Izvršni odbor koji ih potom dostavlja na razmatranje Općoj konferenciji;

– UNESCO svakih šest godina objavljuje svjetsko izvješće o napretku i problemima u primjeni Preporuke.

Nadalje, u *Međunarodnoj godini mira* UNESCO pokreće dvoetapni desetogodišnji *Plan razvoja obrazovanja za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te obrazovanja za ljudska prava i temeljne slobode* (1986.-1995.). Kraj toga razdoblja obilježila su dva važna događaja. Godine 1994. organizacija je pokrenula transdisciplinarni *Program kulture mira*, koji je najavljen 1989. u Yamassoukrou na *Međunarodnom kongresu o miru u glavama ljudi*. Sudionici tog skupa su zatražili od UNESCO-a da potiče širenje kulture mira oslanjajući se na sadržaj *Seviljske izjave o nasilju*, u kojoj su znanstvenici odbacili biološko tumačenje uzroka nasilja i poručili da je "vrsta koja je izmislila rat u stanju izmisliti i mir".[7] Dugoročni cilj Programa je zamjena kulture rata, u kojoj se sukobi rješavaju fizičkim i simboličkim nasiljem,

7 *UNESCO and a Culture of Peace: Promoting a Global Movement. Pariz, UNESCO, 1995.*

kulturom mira, u kojoj se teži dijalogu i prepoznavanju drugoga kao jednakog u dostojanstvu i pravima. Kultura mira se shvaća kao sustav vrijednosti, stavova i ponašanja koji se temelje na "vrijednostima života, slobode, pravde, solidarnosti, snošljivosti, ljudskih prava i jednakosti između muškarca i žene", odgovornosti građanskog društva za mir i razvoj demokracije te na aktivnom otporu prema nasilju.

Drugi važan događaj bilo je prihvaćanje *Deklaracije o načelima snošljivosti* 1995. godine. Dokument se pojavio kao odgovor na porast nasilja, ksenofobije, diskriminacije i prijetnji ratom, pa je u njemu naglasak stavljen na poštivanje prava na različitost i jednakost svih u državnim tijelima, društvu i obrazovanju. U njemu se pozivaju vlade na donošenje pravednih i nepristranih zakona i na sprječavanje društvenog isključivanja pojedinaca i grupa, a građani na poštivanje "multikulturalne naravi ljudske obitelji". Za obrazovanje se kaže da je "najdjelotvornije sredstvo sprječavanja nesnošljivosti", zbog čega se zagovara uvođenje obrazovanja za snošljivost. "(P)rvi korak u obrazovanju za snošljivost", stoji u dokumentu, "jest poučiti ljude njihovim zajedničkim pravima i slobodama (....) te promicati spremnost na zaštitu prava drugih", ali i razotkrivati kulturne, društvene, gospodarske, političke i vjerske izvore nesnošljivosti. Dokument određuje snošljivost kao:

> *"... poštivanje, prihvaćanje i uvažavanje bogatstva različitosti kultura našeg svijeta, oblika izražavanja i načina ljudskog postojanja. Ona se osnažuje znanjem, otvorenošću, komunikacijom i slobodom mišljenja, savjesti i vjere. Snošljivost je sklad različitosti. Ona nije samo moralna već politička i pravna obveza. Snošljivost - umijeće koje mir čini mogućim - pridonosi zamjeni kulture rata kulturom mira. (...) Snošljivost nije ustupak, čin milosti ili opraštanja. Ona je prije svega djelotvoran stav potaknut poštivanjem općih ljudskih prava i temeljnih sloboda drugih. (...) Ona znači prihvaćanje činjenice da ljudska bića, iako prirodno različita po izgledu, uvjetima života, govoru, ponašanju i vrijednostima, imaju pravo živjeti u miru i biti ono što jesu. Ona također znači da se nečiji pogled na svijet ne smije nametati drugima."*

Iste godine UNESCO je prihvatio *Deklaraciju 44. Međunarodne konferencije o obrazovanju zajedno s Cjelovitim okvirom djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju*. Riječ je o strateškom tekstu u rangu Preporuke iz 1974. godine, kojim se, u vremenu velikih političkih i društvenih izazova uzrokovanih porastom nasilja netrpeljivosti i nepravde, nastoje pronaći učinkoviti modeli obrazovanja na međunarodnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini.

Na sadržaj tog dokumenta znatno su utjecala dva teksta iz 1993. godine. Jedan je *Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju* koji

je te godine prihvaćen na Međunarodnom kongresu o obrazovanju za ljudska prava i demokraciju u Montrealu. Osim što obrazovanje za demokraciju uvodi kao komplementaran pristup, Montrealski dokument utvrđuje da je obrazovanje za ljudska prava i demokraciju samo po sebi ljudsko pravo. Ističe se da je temeljni cilj Plana djelovanja "izgradnja kulture ljudskih prava i razvoj demokratskih društava u kojima pojedinci i grupe uspijevaju riješiti sporove i sukobe nenasilnim metodama. U tom pravcu djeluju različiti društveni akteri, ali je "aktivna participacija država bitna". Privrženost država obrazovanju za ljudska prava, naime, "ukazuje na političku volju za izgradnjom održivog demokratskog društva."

Drugi je već spomenuta *Bečka deklaracija i program djelovanja sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima*, koja je iste godine organizirana kako bi se pronašli zajednički odgovori na nove izazove zaštiti ljudskih prava i razvoju demokracije do kojih dolazi raspadom komunizma. Ističući potrebu jednakog razumijevanja i općeg prihvaćanja međunarodnih standarda ljudskih prava, Konferencija je ukazala na važnost promicanja obrazovanja za ljudska prava. U dokumentu se pozivaju državne i druge organizacije na uvođenje ljudskih prava, humanitarnog prava, mira, razvoja, demokracije i vladavine prava u sve programe formalnog i neformalnog obrazovanja.

Sukladno duhu tih dokumenata, u Deklaraciji i Cjelovitom okviru djelovanja za mir, ljudska prava i demokraciju iz 1995. traži se aktivno sudjelovanje u razvoju kulture mira ostvarenjem općih prava, temeljnih sloboda i demokracije te održivog i pravednog gospodarskog i društvenog razvoja. Osim stjecanja znanja o naravi novih izazova i strategijama njihova rješavanja, traži se razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, komunikacije i suradnje s drugima te jačanje osjećaja solidarnosti, neovisnosti i građanske odgovornosti. Spominje se i potreba za razvojem sposobnosti znalačkog izbora u kojemu se odluke donose sa sviješću o poželjnoj budućnosti, ali i potreba usklađivanja pojedinačnih i kolektivnih, odnosno trenutnih i dugoročnih interesa. Nužnost prihvaćanja razlika kao društvene vrijednosti objašnjava se na sljedeći način:

> *"Građani pluralnog društva i multikulturalnog svijeta trebali bi biti spremni prihvatiti činjenicu da je njihovo tumačenje nekog događaja i problema ukorijenjeno u njihovim osobnim životima, u povijesti njihova društva i njihovim kulturnim tradicijama te da stoga niti jedna osoba ili grupa ne posjeduje jedan jedini odgovor na probleme; da za svaki problem može postojati više od jednog rješenja. U skladu s tim, ljudi bi trebali razumjeti i poštivati jedni druge te ravnopravno pregovarati kako bi se zajednički došlo do rješenja. Obrazovanje dakle mora jačati osobni identitet i ohrabrivati međusobno približavanje ideja i rješenja što učvršćuju mir, prijateljstvo i solidarnost među pojedincima i narodima."*

Kako ostvarenje tih ciljeva ovisi o uvođenju novih strategija poučavanja, učenja i vođenja, u dokumentu se navodi da te strategije moraju:

- biti sveobuhvatne i cjelovite;
- biti primjenjive na sve vrste, razine i oblike obrazovanja;
- obuhvaćati sve čimbenike obrazovanja i socijalizacije, uključujući nevladine organizacije;
- biti primijenjene lokalno, nacionalno, regionalno i globalno;
- uključivati takve oblike vođenja i upravljanja, koordinacije i praćenja koji obrazovnim ustanovama osiguravaju veću autonomiju u odlučivanju;
- biti prilagođene pojedincu i razvijati sposobnosti učenja;
- biti primijenjene kontinuirano i dosljedno;
- uključivati odgovarajuće pretpostavke za ostvarivanje navedenih ciljeva, osobito glede potreba neprivilegiranih grupa.

Od sredine zadnjeg desetljeća 20. stoljeća širenje obrazovanja za ljudska prava dobiva nov poticaj usvajanjem *Rezolucije* br. 49/184 na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, kojom se razdoblje od 1995.-2004. proglašava *Desetljećem obrazovanja za ljudska prava* i povezuje s obilježavanjem 50. godišnjice donošenja Opće deklaracije o ljudskim pravima. Rezolucija poziva vlade, međunarodne, nevladine i profesionalne organizacije te sve sektore civilnog društva da zajedničkim snagama promiču obrazovanje za ljudska prava i izgrađuju "univerzalnu kulturu ljudskih prava". Planom djelovanja određeni su sljedeći ciljevi djelovanja na međunarodnoj, regionalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini:

- analiza potreba i donošenje učinkovitih strategija za unaprjeđenje obrazovanja za ljudska prava;
- izrada, unaprjeđenje i primjena programa obrazovanja za ljudska prava;
- izrada odgovarajućih obrazovnih materijala;
- jačanje uloge masovnih medija u promicanju obrazovanja za ljudska prava;
- globalno širenje Opće deklaracije o ljudskim pravima.

U *Smjernicama za izradu nacionalnih planova djelovanja u obrazovanju za ljudska prava*, što ih je u sklopu Desetljeća 1997. pripremio Ured visoke povjerenice za ljudska prava iz Geneve, određuju se načela i postupci te svrha izrade nacionalnog plana sljedećim riječima:

- osnivanje i unaprjeđenje rada nacionalnih i lokalnih ustanova i organizacija za ljudska prava;
- izrada nacionalnih programa za promicanje i zaštitu ljudskih prava;
- sprječavanje kršenja ljudskih prava, odnosno nanošenja ljudske, društvene, kulturne, ekološke i gospodarske štete;
- identifikacija građana čija su prava ugrožena i poduzimanje učinkovitih mjera za rješenje njihove situacije;
- osiguranje sveobuhvatnih odgovora na brze društvene i gospodarske promjene;
- promicanje raznolikih izvora, pristupa, metoda i ustanova za zaštitu ljudskih prava;
- širenje suradnje u obrazovanju za ljudska prava između vladinih tijela i nevladinih organizacija, profesionalnih grupa i drugih ustanova civilnog društva;
- naglašavanje uloge ljudskih prava u nacionalnom razvoju;
- pružanje pomoći vladi u ispunjavanju njenih obveza prema obrazovanju za ljudska prava u skladu s međunarodnim instrumentima i programima.

Na kraju valja spomenuti odluke Opće konferencije UNESCO-a iz 2001. godine u kojima se potvrđuje strategija razvoja iz Deklaracije i Cjelovitog okvira djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju. Štoviše, traži se razvoj sustava izvješćivanja, osobito unaprjeđenje postupaka prikupljanja, analize i nadzora na nacionalnoj i lokalnoj razini. U tom se smislu posebno govori o potencijalu međunarodnih obrazovnih mreža za razvoj obrazovanja, kao što su UNESCO-ve udružene škole (ASPnet) i virtualni Forum UNESCO-vih katedri za ljudska prava, demokraciju, mir i snošljivost pri sveučilištima (UNESCO Chairs). Posebno se upozorava na potrebu:

- prihvaćanja pristupa razvoju koji polazi od ljudskih prava *(rights-based approach to development)*;
- primjene metoda kojima se promiče kulturna različitost i univerzalnost ljudskih prava u učionici;
- povezivanja funkcionalne pismenosti s odgojnoobrazovnim okruženjem, kurikulumima i praksom koji proizlaze iz ljudskih prava;
- unaprjeđenja međunarodne suradnje u obrazovanju za ljudska prava.

Djelujući u okvirima Desetljeća, UNESCO će u svojoj srednjoročnoj strategiji za razdoblje od 2001. do 2007. postaviti obrazovanje za ljudska prava

u kategoriju prioritetnih djelatnosti i izravno ga povezati s ostvarenjem Razvojnih ciljeva tisućljeća. Istovremeno će započeti s izradom *Cjelovite strategije za ljudska prava* koja obuhvaća i pitanje obrazovanja. Središnji ciljevi obrazovanja za ljudska prava postaju unaprjeđenje holističkog pristupa i demokratizacija obrazovnog sustava. Traži se čvršće povezivanje učenja i prakse ljudskih prava, odnosno učinkovita primjena normi i smjernica u nacionalnim sustavima obrazovanja.

Pomak u tom pravcu trebao je biti učinjen još 1995., kad je odlučeno da UNESCO-v *Permanentni sustav izvješćivanja*, inače utvrđen za primjenu Preporuke iz 1974., obuhvati još 4 dokumenta: Bečku deklaraciju i program djelovanja za ljudska prava, Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju iz 1993., Deklaraciju i Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju te Plan djelovanja UN-ova Desetljeća obrazovanja za ljudska prava. No, iako Sustav izvješćivanja, kako je već rečeno, obvezuje države da svakih 6 godina podnose izvješća o postignutom napretku i poteškoćama uvođenja obrazovanja za mir, ljudska prava i demokraciju u svoje obrazovne sustave, do danas je vrlo mali broj zemalja u punom smislu odgovorio tim traženjima.

Na daljnji razvoj obrazovanja za ljudska prava vjerojatno će utjecati i sadržaj *Deklaracije o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda* koju je Opća skupština Ujedinjenih naroda prihvatila 1998. godine. U dokumentu se promicanje i težnja za zaštitom ljudskih prava, individualno i u zajednici s drugima, proglašava općim ljudskim pravom. To pravo, između ostaloga, uključuje pravo na traženje, primanje, širenje i zadržavanje informacija o ljudskim pravima, uključujući informacije o zaštiti ljudskih prava u domaćem pravnom, administrativnom i sudskom sustavu, pravo na prosvjed protiv kršenja ljudskih prava i pravo na komunikaciju s nevladinim i međuvladinim organizacijama. Države se obvezuju na stvaranje uvjeta za uživanje prava, od toga da zakone i međunarodne instrumente ljudskih prava učine dostupnima, do toga da pruže potporu osnivanju neovisnih nacionalnih institucija za zaštitu i promicanje ljudskih prava. Napose se utvrđuje odgovornost država u promicanju obrazovanja za ljudska prava i traži uključivanje sadržaja ljudskih prava u programe izobrazbe pravnika, policije, vojske i javnih službenika. Ističe se da pojedinci, nevladine organizacije i odgovarajuće ustanove imaju važnu ulogu u osvještavanju javnosti o ljudskim pravima, osobito kad s tim ciljem promiču obrazovanje, stručnu izobrazbu i istraživanje.

Svjetska konferencija protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i nesnošljivosti koja je održana u Durbanu 2001., također je značajna za daljnji razvoj obrazovanja za ljudska prava. U *Deklaraciji iz Durbana i Programu*

djelovanju izražava se uvjerenje "da su obrazovanje, razvoj i istinska provedba svih međunarodnih normi i obveza ljudskih prava, uključujući zakone te političke, socijalne i gospodarske politike, krucijalni u suzbijanju rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i odnosne nesnošljivosti." U čl. 95. sudionici Konferencije priznaju da je "posebno obrazovanje za ljudska prava ključ promjene stavova i ponašanja (....) te promicanja snošljivosti i poštivanja društvenih razlika", odnosno da je "takvo obrazovanje odlučujući čimbenik promicanja, širenja i zaštite demokratskih vrijednosti pravde i jednakosti koji su bitni za zaustavljanje i suzbijanje rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i odnosne nesnošljivosti."

RAZVOJ EUROPSKIH STANDARDA I STRATEGIJA U OBRAZOVANJU ZA LJUDSKA PRAVA

Iako je Vijeće Europe odavno prepoznalo da pravni standardi, instrumenti i mehanizmi koji se uspostavljaju za zaštitu ljudskih prava na europskoj razini ne mogu imati značajnijeg učinka ako ih ne poznaju i njihova načela ne prihvate svi europski građani, obrazovanje i informiranje za ljudska prava je do početka osamdesetih bilo gotovo isključivo vezano uz pravne fakultete i značilo izobrazbu i usavršavanje pravnika, odvjetnika i sudaca. To se, primjerice, vidi u *Preporuci br. 453 (1966) o mjerama koje treba poduzeti protiv poticanja na rasnu, nacionalnu i vjersku mržnju*, u kojoj tadašnja Savjetodavna skupštine Vijeća Europe traži od vlada zemalja članica samo donošenje djelotvornih zakona protiv takvih pojava.

Do promjena dolazi početkom osamdesetih godina 20. stoljeća kad se zapadnoeuropske zemlje suočavaju s problemima međunacionalne i međuvjerske nesnošljivosti, ksenofobije i nasilja prema migrantima koji pripadaju drugim kulturama i vjeroispovijestima, a koji u sve većem broju i zajedno s obiteljima nastanjuju mnoge zapadnoeuropske gradove. Problem postaje zabrinjavajući pojavom tzv. druge generacije migranata. Riječ je o djeci radnika migranata, dakle stranaca, koja su, za razliku od njihovih roditelja, uglavnom rođena na Zapadu, ali koja, za razliku od njihovih zapadnih vršnjaka, pripadaju drugim kulturama. Njihovim ulaskom u sustav obrazovanja javljaju se brojni problemi, osobito stoga što im škole ne osiguravaju potrebnu integraciju nego ih, štoviše, društveno izoliraju i osuđuju na neuspjeh.

Kao odgovor na porast netrpeljivosti prema strancima, Parlamentarna skupština Vijeća Europe donosi *Odluku br. 743(1980) o potrebi suzbijanja oživljene fašističke propagande i njenih rasističkih aspekata*. Iako pravne mjere zabrane i dalje drži najučinkovitijim sredstvom, Skupština među "odgovarajućim mjerama za iskorjenjivanje zla koje rađa takvu propagandu"

izrijekom spominje obrazovanje kojim se mladi "trebaju bolje pripremiti za promicanje demokracije". Godinu dana kasnije Odbor ministara će prihvatiti *Deklaraciju o nesnošljivosti - prijetnji demokraciji* u kojoj odlučuje "promicati svijest o pretpostavkama ljudskih prava i osigurati odgovornosti u demokratskom društvu te u tom cilju od osnovne škole naviše "stvarati ozračje aktivnog razumijevanja i poštivanja vrijednosti drugih kultura."

Da je riječ o gorućem problemu zapadnih demokracija, potvrđuju dokumenti koji su na različitim razinama usvojeni tijekom 1983. i 1984. godine: rezolucije s prijedlogom o obrazovanju migranata s Konferencije europskih ministara u Dublinu, preporuke Parlamentarne skupštine, kao što su *Preporuka br. 963 (1983) o kulturnim i obrazovnim sredstvima suzbijanja nasilja* i *Preporuka br. 968 (1983) o ksenofobičnim stavovima i pokretima u zemljama članicama* te *Odluka europskih ministara o obvezi uvažavanja obrazovnih i kulturnih potreba druge generacije migranata*. Preporuka br. 968 upozorava na poteškoće koje djeca radnika migranata imaju u prilagođavanju obrazovnim sustavima zemalja domaćina, zbog čega razvijaju osjećaj iskorijenjenosti, otuđenja i malodušnosti. Odluka ministara pak otvara put uvođenju interkulturalnih sadržaja u programe pripreme učitelja te kurikulume osnovnih i srednjih škola.

Prvi dokument kojim se od vlada država članica traži da u skladu sa svojim obrazovnim sustavima i zakonima promiču obrazovanje za ljudska prava, jest *Preporuka br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama.* Dokument 1985. donosi Odbor ministara Vijeća Europe kao rezultat zajedničkih nastojanja na određivanju smjernica promjena u europskim sustavima obrazovanja kojima se promiče ideja ljudskih prava i sloboda. Stoga se u tekstu određuju načela, ciljevi, okvirni sadržaji, metode i suportivne dimenzije obrazovanja za ljudska prava. Daju se detaljne upute o uključivanju obrazovanja za ljudska prava u škole, znanjima i vještinama koje su bitne u tom području, obilježjima školskog okruženja i zadacima izobrazbe učitelja. Objašnjava se da je "razumijevanje i uživanje ljudskih prava važan dio pripreme svih mladih ljudi za život u demokratskom i pluralističkom društvu" te da je takva priprema dio društvenog i političkog obrazovanja koje uključuje dimenzije interkulturalnog i međunarodnog razumijevanja.

Potvrđujući sveobuhvatni pristup obrazovanju za ljudska prava u školi, u tekstu dokumenta se naglašava da se s nekim aspektima tog obrazovanja, primjerice s nenasilnim rješavanjem sukoba i poštivanjem drugih, treba započeti u predškolskoj dobi, dok u srednjoj školi treba težiti razumijevanju filozofskih, političkih i pravnih pojmova ljudskih prava u nastavi povijesti, zemljopisa, sociologije, moralnog i vjerskog odgoja, jezika i književnosti te politike i gospodarstva. Budući da "ljudska prava neizbježno uključuju

područje politike", primjerena nastava u tom području "treba uvijek polaziti od međunarodnih sporazuma i konvencija". Učiteljima se savjetuje da izbjegavaju nametanje svojih uvjerenja učenicima i da u nastavu ne unose sukobe ideološke naravi.

Od općih tema koje bi trebalo obrađivati u obrazovanju za ljudska prava spominju se:

- glavne kategorije ljudskih prava, ali i obveze i odgovornosti;
- različiti vidovi nepravde, nejednakosti i diskriminacije, uključujući seksizam i rasizam;
- važni uspješni i neuspješni datumi u borbi za ljudska prava;
- najvažniji međunarodni i europski instrumenti ljudskih prava.

U dokumentu se također preporučuje da se prilikom izbora tema u obrazovanju za ljudska prava naglasak stavi na pozitivne primjere kojima se potvrđuje napredak u zaštiti ljudskih prava kako se kod učenika ne bi pojavio osjećaj nemoći i obeshrabrenja. Pri tome treba nastojati da učenici neposredno doživljavaju ostvarenje ljudskih prava u svojoj učionici i školi. Osim stjecanja temeljnih znanja, obrazovanje za ljudska prava treba razvijati određene intelektualne i socijalne vještine. Od intelektualnih vještina u dokumentu se posebno navode:

- vještine usmenog i pismenog izražavanja, uključujući vještine slušanja, vođenja rasprave i obrane svojih stavova;
- vještine prosuđivanja, kao što su prikupljanje i analiza informacija iz različitih izvora u cilju izvođenja objektivnih zaključaka i razotkrivanje pristranosti, predrasuda, stereotipa i diskriminacije,

dok se od socijalnih vještina posebno izdvaja:

- prepoznavanje i prihvaćanje različitosti;
- uspostavljanje pozitivnih i ravnopravnih odnosa s drugima;
- nenasilno rješavanje sukoba;
- prihvaćanje odgovornosti;
- sudjelovanje u donošenju odluka;
- razumijevanje djelovanja mehanizama zaštite ljudskih prava na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i svjetskoj razini.

Nadalje, ističe se da je odgovarajuće ozračje nezaobilazan aspekt djelotvornog učenja o ljudskim pravima, pa se zagovara jačanje demokratskog okruženja koje polazi od načela participacije, slobode izražavanja učenika i učitelja, otvorene rasprave, poštenja i pravednosti. Takvo okruženje znači

otvaranje škole prema lokalnoj zajednici i veće uključivanje roditelja i nevladinih udruga. Kako se s tim promjenama postavljaju novi zahtjevi pred učitelje, predlaže se da se oni pripremaju za poučavanje ljudskih prava tijekom studija i u sklopu stručnog usavršavanja. Pripremljen učitelj bi, prema tekstu dokumenta, trebao:

- poznavati najvažnije međunarodne instrumente ljudskih prava i djelovanje međunarodnih organizacija;
- pokazivati interes za nacionalne i svjetske probleme;
- imati priliku studirati ili raditi u stranoj zemlji ili u drugačijem okruženju;
- biti spreman prepoznati i suprotstaviti se diskriminaciji u školi i društvu te osvješćivati i prevladavati svoje osobne predrasude.

Donošenje te Preporuke bilo je značajno ne samo zbog toga što je u njoj potvrđena važnost obrazovanja u demokratskom razvoju kulturno raznolike Europe, nego što je središnje mjesto u tom procesu pripalo obrazovanju za ljudska prava. Kako ideja kulturne raznolikosti kao društvenog bogatstva zamjenjuje asimilacionizam, sve više se od obrazovanja traži da pridonese razumijevanju, snošljivosti i poštivanju drugih kultura na načelima ljudskih prava i sloboda. Priprema za život u promjenjivom i kulturno pluralnom društvu ne postavlja se samo kao cilj obrazovanja djece i mladih nego i kao jedan od najvažnijih zadataka izobrazbe stručnjaka i informiranja javnosti. U tom kontekstu najvažnijim postaje zahtjev za aktivnim uključivanjem svih građana u procese odlučivanja, osobito radi promicanja i zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda, suzbijanja stereotipa i predrasuda te jačanja europske dimenzije u obrazovanju.

Značajan poticaj jačanju tih ideja dao je prvi *Sastanak na vrhu čelnika država i vlada zemalja članica Vijeća Europe* koji je održan u Beču 1993. godine, kako bi se obilježio kraj podjele Europe i iskoristila "povijesna mogućnost za učvršćenje mira i stabilnosti na kontinentu". U Bečkoj deklaraciji i planu djelovanja koji su prihvaćeni na tom sastanku visoki predstavnici su potvrdili da je njihov najvažniji zajednički cilj izgradnja Europe kao "širokog područja demokratske sigurnosti", u kojemu se poštuju načela pluralističke i parlamentarne demokracije, nedjeljivosti i univerzalnosti ljudskih prava, vladavine prava i zajedničke kulturne baštine obogaćene raznolikošću. U skladu s tim, prihvaćena su tri strateška područja djelovanja:

- *reforma nadzornih mehanizama Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* (osnivanje jedinstvenog Europskog suda za ljudska prava);

– *zaštita nacionalnih manjina* (razrada međunarodnih pravnih instrumenata kojima se uređuju načela i osigurava zaštita osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama) i

– *borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti.*

Zadaci u sklopu trećeg područja pojašnjeni su u *Deklaraciji i planu djelovanja u borbi protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivost* koja je sastavni dio završnog dokumenta s tog sastanka. Temeljem Deklaracije ustanovljena je Europska komisija protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI) i pokrenuta Europska kampanja mladih kojoj je svrha bila osvještavanje javnosti o takvim pojavama, pronalaženje učinkovitih mjera za njihovo suzbijanje te promicanje razumijevanja i povjerenja među pripadnicima različitih kultura. Radi unaprjeđenja međukulturnih odnosa u Planu djelovanja se, između ostaloga, traži:

– istraživanje uzroka nesnošljivosti i pronalaženje učinkovitih mjera za suzbijanje takvih pojava;

– promicanje obrazovanja za ljudska prava i poštivanje kulturnih razlika;

– uvođenje programa za suzbijanje predrasuda u nastavu povijesti, s osloncem na pozitivne međukulturne i međuvjerske utjecaje.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe je tijekom devedesetih u tri navrata naglasila da promicanje kulturnih razlika u Europi pretpostavlja unaprjeđenje obrazovanja za ljudska prava. U *Preporuci br. 1222(1993) o borbi protiv rasizma, ksenofobije i nesnošljivosti*, Skupština traži "hitno uvođenje ili unaprjeđenje" obrazovanja i politika za mlade kojima se promiče ideja pluralizma, pri čemu posebnu pozornost daje obrazovanju za ljudska prava i učenju jezika, a u *Preporuci br. 1283 (1996) o povijesti i nastavi povijesti u Europi*, još i nastavi povijesti. Godine 1997. Skupština donosi i *Preporuku br. 1346 (1997)1 o obrazovanju za ljudska prava* u kojoj ističe da je "situacija s ljudskim pravima diljem Europe daleko od zadovoljavajuće", pa predlaže Odboru ministara da pozove zemlje članice da:

– izvrše pregled nastavnih programa od osnovne škole do sveučilišta kako bi, između ostaloga, uklonili sadržaje koji doprinose formiranju negativnih stereotipa;

– uključili obrazovanje za ljudska prava u sve nastavne programe, uključujući izobrazbu i usavršavanje nastavnika, pravnika i novinara;

– uključili obrazovanje za ljudska prava i snošljivost u izobrazbu djelatnika u javnim službama, uključujući policiju, djelatnike u zatvorima i osobe koje se bave pitanjima prognanika i izbjeglica;

– potiču političare i medije da se javno obvežu na zaštitu ljudskih prava.

Drugi važan poticaj razvoju obrazovanja za ljudska prava u 1997. bilo je sazivanje Drugog sastanka na vrhu nakon uključivanja tranzicijskih zemalja u članstvo Vijeća Europe. Na sastanku su visoki predstavnici potvrdili da će težiti "postizanju većeg jedinstva između država članica radi izgradnje slobodnijeg, snošljivijeg i pravednijeg europskog društva temeljnog na zajedničkim vrednotama, kao što su sloboda izražavanja i informiranja, kulturna različitost i jednako dostojanstvo svih ljudi." Svoje zaključke su iznijeli u *Završnoj deklaraciji* i *Planu djelovanja na razvoju demokratske stabilnosti* koji sadrže četiri prioritetna područja:

– *demokracija i ljudska prava* (promicanje participativne demokracije; suzbijanje rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti te zaštita manjina);

– *društvena kohezija* (promicanje socijalnih prava i uvođenje novih strategija razvoja europskog standarda društvenog života);

– *sigurnost građana* (borba protiv terorizma, korupcije i organiziranog kriminala; prevencija zloporabe droga i zaštita djece)

– *demokratske vrijednosti i kulturna raznolikost* (promicanje obrazovanja za demokratsko građanstvo; njegovanje europske baštine i razvoj novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija).

Četvrtim prioritetnim područjem još jednom je potvrđena važna uloga obrazovanja, kulture i informiranja u ostvarenju zajedničkih europskih ciljeva, osobito jačanju participativne demokracije i međukulturnog razumijevanja. Novi pristup obrazovanju nastoji se naglasiti i u samom nazivu, pa se u Završnoj deklaraciji govori *o obrazovanju za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana*.

Kako bi se došlo do za Europu odgovarajuće definicije novog modela obrazovanja, Vijeće Europe je 1997. godine pokrenulo projekt *Obrazovanje za demokratsko građanstvo*. Projekt se ostvarivao u suradnji s velikim brojem istraživača i praktičara iz Zapadne i Istočne Europe koji su bili zaduženi, s jedne strane, za razjašnjenje temeljnih pojmova i strategija u obrazovanju za demokratsko građanstvo i, s druge strane, za ustanovljavanje tzv. *sjedišta građanstva*. U drugom slučaju riječ je o eksperimentalnom modelu pripreme građana za sudjelovanje u procesu odlučivanja putem izravnog civilnog djelovanja na lokalnoj razini. Polazište tog modela je ideja participativne demokracije u čijem se središtu nalazi osviješten, informiran, osnažen i odgovoran građanin. Godine 1999. Odbor ministara Vijeća Europe će podržati orijentaciju projekta donošenjem *Deklaracije i programa obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana*. U

dokumentu se potvrđuje da je takvo obrazovanje "cjeloživotno iskustvo učenja i participacije koje se stječe u različitim kontekstima: obitelji, odgojnoobrazovnim ustanovama, na radnom mjestu, u profesionalnim, političkim i nevladinim organizacijama, lokalnim zajednicama, u slobodnom vremenu i kulturnim aktivnostima, masovnim medijima i akcijama na zaštiti i poboljšanju prirodnog i izgrađenog okoliša". Krajnji cilj učenja za demokratsko građanstvo je razvoj kulture ljudskih prava i odgovornosti, u sklopu koje je moguće ostvarenje načela kulturnog pluralizma i društvena kohezije.

Rezultati i zaključci toga projekta[8] potvrđeni su i na zasjedanju ministara obrazovanja u Krakowu, 2000. godine koje je završeno donošenjem tzv. *Krakovske rezolucije*, zajedno s nacrtom *Zajedničkih smjernica u obrazovanju za demokratsko građanstvo*. Ministri obrazovanja i ovaj put preporučuju da se rezultati i zaključci projekta diseminiraju vladinim i nevladinim ustanovama i organizacijama te da se uzmu u obzir prilikom izrade i primjene nacionalnih reformi obrazovanja. Dokument utvrđuje značenje temeljnih pojmova oslanjajući se na rezultate projekta. Između ostaloga, prihvaća se cjeloživotni i višerazinski pristup obrazovanju za demokratsko građanstvo čime se brišu granice između formalnih, neformalnih i informalnih čimbenika obrazovanja, a sam pojam demokratskog građanstva određuje se u sklopu šest međusobno povezanih dimenzija:

- *politička* (sudjelovanje u donošenju odluka i političkoj moći);
- *pravna* (svijest o svojim pravima i njihova primjena);
- *kulturna* (poštivanje različitosti i privrženost zajedničkim društvenim vrednotama);
- *društvena i gospodarska* (primjena novih gospodarskih modela u suzbijanju siromaštva i društvene izdvojenosti):
- *europska* (svijest o europskom jedinstvu i različitosti te prilagođenost životu u takvom kontekstu);
- *globalna* (priznanje i promicanje globalne međuovisnosti i solidarnosti).

8 *Rezultati projekta objavljeni su u nekoliko zasebnih publikacija: Audigier, F. Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 23; Birzea, C. Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 21; Carey, L. i Forrester, K. Sites of Citizenship: Empowerment, Participation and Partnership. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (99) 62 def.2; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. Strategies for Learning Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16.*
Forrester, K. Education for Democratic Citizenship: Report of the Final Conference, Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 41.

Godine 2002. Odbor ministara donosi *Preporuku br. (2000) 12 o obrazovanju za demokratsko građanstvo* zemljama članicama Vijeća Europe u kojoj potvrđuje da je "obrazovanje za demokratsko građanstvo temelj promicanja slobodnog, snošljivog i pravednog društva, što je primarni zadatak Vijeća Europe". U dokumentu se preporučuje vladama zemalja članica da upoznaju najširu javnost s europskim smjernicama u obrazovanju za demokratsko građanstvo, da to obrazovanje postave u središte svojih reformi i politika obrazovanja, da osiguraju uvjete za istraživanje, praćenje i vrednovanje rezultata primjene takvih programa i da time pridonesu razvoju obrazovanja za demokratsko građanstvo na europskoj razini.

Nadalje, u Preporuci se pojašnjava da obrazovanje za demokratsko građanstvo nadilazi klasične disciplinarne i nastavno-predmetne podjele te da "može uključiti građansko i političko obrazovanje, kao i obrazovanje za ljudska prava", iako se s njima ne treba u potpunosti poistovjećivati. Bit obrazovanja za demokratsko građanstvo ogleda se u multidisciplinarnom i kroskurikularnom pristupu i u objedinjavanju znanja, stavova i vještina. Kao poseban zadatak spominje se razvoj sljedećih kompetencija:

- nenasilno rješavanje sukoba;
- argumentiranje s ciljem obrane vlastitog stava;
- slušanje, razumijevanje i tumačenje tuđih argumenata;
- priznavanje i prihvaćanje razlika;
- vršenje izbora, razmatranje alternativa i podvrgavanje tih alternativa etičkoj analizi;
- preuzimanje zajedničkih odgovornosti;
- uspostavljanje konstruktivnih i miroljubivih odnosa s drugima;
- razvijanje kritičkog pristupa informacijama te filozofijskim, religijskim, društvenim, političkim i kulturnim konceptima.

Traži se također primjena iskustvenih, participativnih i istraživačkih metoda učenja; razmjena iskustava učitelja i učenika na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini te suradnja s civilnim sektorom. Od učitelja i trenera se, između ostaloga, očekuje razumijevanje političke, pravne, društvene i kulturne dimenzije građanstva; poznavanje interdisciplinarnog i timskog rada; ovladavanje istraživačkim metodama i umijeće uspostavljanja veza s drugim stručnjacima, organizacijama i ustanovama u zemlji i inozemstvu pa se, u tom smislu, zagovara reformiranje stručnog obrazovanja i usavršavanja učitelja. I na kraju, govori se o važnosti medija i novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija u ostvarivanju ciljeva obrazovanja za

demokratsko građanstvo te predlaže uvođenje medijskog obrazovanja i eksperimentiranje s uporabom novih tehnologija u tom području.

PRIMJENA MEĐUNARODNIH I REGIONALNIH STANDARDA OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA

Naš dosadašnji pregled pokazuje da je pristup obrazovanju, koji je još 1948. utvrđen Općom deklaracijom o ljudskim pravima, tijekom proteklih desetljeća neprekidno potvrđivan, ali i nadopunjavan nizom ugovora, odluka, preporuka i deklaracija na međunarodnoj (Ujedinjeni narodi i UNESCO) i regionalnoj razini (Vijeće Europe). U svim tim tekstovima se potvrđuje da je obrazovanje jedno od općih, neotuđivih, mnogostrukih i nedjeljivih ljudskih prava i sloboda, ali i instrument za ostvarenje drugih prava, a time i najvažnijih međunarodnih ciljeva mira i suradnje. Iako se ti tekstovi međusobno razlikuju po svom formalnopravnom statusu, kroz svaki od njih se više ili manje provlače četiri bitne dimenzije međunarodnog dokumenta: a) određivanje zajedničkog cilja; b) utvrđivanje temeljnih metoda ili postupaka kojima se ostvaruje taj cilj; c) prihvaćanje odgovornosti za primjenu tih metoda ili postupaka i c) pristajanje na transparentnost i suradnju u procesu primjene.

Kad je riječ o međuvladinim organizacijama, prihvaćanje takvih dokumenata znači da su međunarodna ili regionalna organizacija i njene države članice, odnosno njihove vlade, suglasne preuzeti na sebe pravnu, moralnu i/ili političku odgovornost za određeno ponašanje i djelovanje koje vodi dogovorenom cilju, a koje se utvrđuje zajedničkim dokumentom. Time njegov sadržaj čini referentni okvir prema kojemu države usklađuju svoje nacionalne prioritete, strategije i programe razvoja općenito i/ili u određenom području. Prihvaćanje međunarodnog dokumenta s pravnom snagom može voditi krupnim izmjenama i dopunama domaćeg zakonodavstva u cijelosti ili u nekim njegovim dijelovima. No u pravilu, čak i kad država članica nije stranka nekog međunarodnog sporazuma kojim se uređuju odnosi u nekom posebnom području, primjerice zaštita prava starosjedilačkih i plemenskih naroda, ona se samim time što je članica međunarodne organizacije ne može ponašati suprotno duhu bilo kojeg njena dokumenta.

Osjetljivost i složenost pitanja međunarodne odgovornosti država i vlada vjerojatno se najbolje očituje u području obrazovanja. Primjerice, kao članica Ujedinjenih naroda, pojedina država se ne obvezuje samo na poštivanje načela jednake dostupnosti obrazovnih mogućnosti za sve građane bez ikakve diskriminacije po nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj, rasnoj, spolnoj itd. osnovi, nego i na takvo obrazovanje u kojemu će načelo jednakosti jednako prožimati i sadržajnu i metodičku i organizacijsku dimenziju učenja

i poučavanja. Ili, jednostavnije, priznanje prava na jednakost u obrazovanju ne zaustavlja se samo na osiguranju nediskriminacije prilikom upisa u neku školu. Ono nužno mora prožimati sadržaje i metode učenja i nastave, ali i odnose u školi, što znači da je, primjerice, nespojivo s promicanjem etnocentrizma u nastavi povijesti. Takva obveza, kao što smo naprijed pokazali, proizlazi kako iz velikog broja izjava i deklaracija, tako i iz niza pravno obvezujućih međunarodnih instrumenata ljudskih prava što su ih, kao potvrdu Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, tijekom proteklih desetljeća prihvatile države članice na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, kao što su Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o pravima djeteta, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, ili Opća konferencija UNESCO-a, kao što je Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju.

Da je obrazovanje kojim se promiču ljudska prava važan dio međunarodnih obveza suverenih država svijeta, potvrđuju i sustavi nadzora uspostavljeni pod najvažnijim međunarodnim instrumentima ljudskih prava, budući da svaki od njih sadrži odredbu po kojoj izvješća država stranaka moraju uključivati i podatke o odgovarajućim mjerama koje su poduzele u obrazovanja i poteškoćama na koje su pri tome nailazile. Nadalje, takva obveza proizlazi i iz UNESCO-va *Permanentnog sustava izvješćivanja* o mjerama koje države članice poduzimaju u primjeni Preporuke iz 1974., kojom se uspostavljaju standardi učenja i poučavanja za međunarodno razumijevanje, suradnju, mir i ljudska prava. To je vjerojatno bio razlog da se na Međunarodnom kongresu o obrazovanju za ljudska prava i demokraciju, koji je 1993. godine održan u Montrealu, obrazovanje za ljudska prava i demokraciju odredi kao pravo samo po sebi, iako to, kako napominje Janusz Symonides[9], do danas nije izrijekom utvrđeno ni u jednom instrumentu ljudskih prava.

Na žalost, usprkos toj odavno prihvaćenoj i neprekidno obnavljanoj obvezi, do sredine devedesetih godina 20. stoljeća vrlo je malo država učinilo ozbiljniji napor u stvarnom uključivanju obrazovanja kojim se promiču ljudska prava u svoje obrazovne politike i nastavne planove i programe. Taj se nedostatak često spominje u preporukama tijela koji nadgledaju primjenu najvažnijih međunarodnih instrumenata ljudskih prava,[10] kao i UNESCO-ve Preporuke iz 1974. Informacije o mjerama koje države stranke poduzimaju pod određenim međunarodnim instrumentom, naime, ili nedostaju u nacionalnim izvješćima, ili su općenite, nepotpune i površne.

9 *Symonides, J. 'The state duty to promote human rights education.' U: Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i Finnish National Commission for UNESCO, 1998, 11-30.*

10 *Eide, A. Et al. (ur.) Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1995, 226.*

To je potvrđeno i na UNESCO-voj regionalnoj konferenciji o obrazovanju za ljudska prava u Europi što je održana u Turku/Abo 1997. godine.[11] Rezultati upitnika koji su tom prilikom popunjavali sudionici skupa pokazali su da je obrazovanje za ljudska prava, osim na pravnim fakultetima u dijelu europskih zemalja, samo u iznimnim slučajevima integrirano u kurikulume općeobrazovnih i strukovnih škola, da se integracija provodi neujednačeno i da se glavnina programa izrađuje i ostvaruje u neformalnom obrazovnom sektoru kao dio civilnih inicijativa. Tom je prilikom Sia Spiliopoulou Akermark (1998:7) upozorila da je "diskurs ljudskih prava do sada bio suviše usmjeren na utvrđivanje standarda i institucionalizaciju ljudskih prava na međunarodnoj razini" pa da je potrebno "krenuti dalje i ispitati ta pravila na nacionalnoj razini."

Do istog zaključka se dolazi čitajući druga recentna izvješća i analize. Tako iz periodičnog izvješća UNHCHR-a o nacionalnim inicijativama koje su poduzete u sklopu Desetljeća obrazovanja za ljudska prava proizlazi da je ogromna većina zemalja, uključujući dobar dio europskih, započela s analizom stanja, izradom strategija i uvođenjem obrazovanja za ljudska prava u redovite školske programe upravo u sklopu provođenja UN-ove Rezolucije i slijedeći UNHCHR-ove smjernice.[12] S druge strane, prema izvješću izrađenom pod pokroviteljstvom Vijeća Europe o rezultatima istraživanja o provođenju obrazovanja za demokratsko građanstvo i upravljanje različitošću u zemljama Jugoistočne Europe,[13] proizlazi da ni postojanje politika i pravnih temelja ne mora nužno značiti njihovu promjenu u praksi, najvećim dijelom zbog toga što je, kako autori ističu, aparat vlasti "izvanredan u apsorbiranju zahtjeva za promjenom, a da istovremeno sustav ostane nepromijenjen" (str. 69). Posljedica toga su političke proklamacije kojima nedostaje političke volje i odgovornosti za promjenu, što je, kako autori navode, moguće postići samo radikalnom reformom birokratskog sustava.

Iako istraživanje Međunarodnog udruženja za evaluaciju postignuća u obrazovanju (IEA) o građanskom obrazovanju u 24 zemlje donekle ublažava

11 *Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i The Finnish National Commission for UNESCO, 1998.*

12 *Summary of national initiatives undertaken within the Decade for Human Rights Education (1995-2004). Geneve, Office of the High Commissioner for Human Rights, 2000; v. još Mawhinney, A. A Preliminary Survey of Human Rights Education and Training in the Member States of the Council of Europe and States with Special Guest Status. Strasbourg, Council of Europe, siječanj 1999., Doc. H (99) 6/prov.*

13 *Harrison, C. and Baumgartl, B. Stocktaking Research on Policies for Education for Democratic Citizenship and Management of Diversity in Southeast Europe: Regional Analysis and Intervention Proposals. Strasbourg, Council of Europe, 2001, Doc. DGIV/EDU/CIT (2001)45 Final, Regional Report.*

takav zaključak,[14] analiza ukupnog broja sati po pojedinim grupama predmeta u nižim razredima osnovne škole u 102 zemlje[15] još je jedna potvrda nezadovoljavajućeg položaja u kojemu se nalazi obrazovanje za ljudska prava u školskim sustavima diljem svijeta. Podaci se odnose na moralno i građansko obrazovanje koji sudjeluje sa znatno manje od jedan posto u ukupnom broju sati predviđenih za učenje u prva četiri razreda osnovne škole. Čak i kad bi svi ti programi uključivali teme općih ljudskih prava, što nije sasvim izvjesno, priprema učenika u tom području bila bi zanemariva.

Vrlo je vjerojatno da će noviji pregledi pokazati povoljniji omjer budući da smo posljednjih godina svjedoci pojačanog pritiska međunarodnih/ regionalnih organizacija i civilnog društva u tom području, što dijelom proizlazi i iz obveza koje su preuzete na Svjetskom kongresu o ljudskim pravima 1993. i u sklopu UN-ova Desetljeća obrazovanja za ljudska prava (1995.-2004.), a na europskoj razini, još i na prvom i drugom Summitu Vijeća Europe 1993. i 1997. godine. U osvrtu na ulogu Vijeća Europe u promicanju obrazovanja za ljudska prava, Maggie Nicholson[16] je ustvrdila da se pod utjecajem Svjetskog kongresa o ljudskim pravima i zahvaljujući djelovanju nevladinih udruga, tih godina prešlo "od pričanja o obrazovanju za ljudska prava, potrebi pripreme trenera, potrebi boljeg razumijevanja obrazovanja za ljudska prava (...) i potrebi osvještavanja (...), na stvarno djelovanje u mnogima od tih područja."

Od početka devedesetih godina zaista se pojavio velik broj inicijativa, programa i akcija koji više ili manje izravno pridonose promicanju ideje o univerzalnosti, neotuđivosti i nedjeljivosti ljudskih prava i sloboda. Izraz "obrazovanje za ljudska prava" postao je tada zajednički naziv, neka vrsta opće oznake za široku lepezu programa građanskog obrazovanja, obrazovanja za demokraciju, političkog obrazovanja, obrazovanja za mir, obrazovanja za nenasilje, obrazovanja za razoružanje, interkulturalnog obrazovanja, obrazovanja za razvoj, antipredrasudnog obrazovanja, globalnog

14 *Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999*

15 *"Instructional time and teaching subjects during the first four years of primary education". Educational Innovations (International Bureau of Education), br. 96, september 1998.*

16 *Nicholson, M. 'The Council of Europe and human rights education.' U: Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i The Finnish National Commission for UNESCO, 1998, 83-94.*

obrazovanja itd.[17] U nekim pristupima svi ti programi se svrstavaju pod obrazovanje za ljudska prava, dok se u drugima označuju kao dijelom povezani i komplementarni, osobito u području obrazovanja za mir[18], građanskog obrazovanja[19] i interkulturalnog obrazovanja[20] koji su se pojavili ranije uglavnom u nefomalnom obrazovnom sektoru. Različitost pristupa objašnjava se razlikama u zadacima koji se u konkretnim društvenim situacijama stavljaju pred obrazovanje, primjerice: unaprjeđenje socijalne kohezije, osiguranje mira i nenasilja, jačanje građanske odgovornosti, promicanje međukulturnog razumijevanja, jačanje snošljivosti i solidarnosti, osvještavanje globalne povezanosti i ovisnosti i sl. Iz istog razloga se ti programi mogu pojaviti kao formalni, neformalni i informalni. U školi se mogu ostvarivati kao dio postojećih nastavnih predmeta, kao dio izvannastavnih aktivnosti, kao nastavno načelo, tj. kroskurikularno ili kao poseban redoviti ili izborni predmet. Nadalje, mogu se više oslanjati na predavačke ili pak na iskustvene, aktivne i participativne metode učenja; više težiti usvajanju deskriptivnog ili pak proceduralnog i transformativnog znanja; više ustrajavati na razvoju vještina primjene ili pak vještina promjene; biti usmjereni na predstavljanje predmeta, osnaživanje pojedinca ili dobrobit zajednice itd.

Iako je pojava tako velikog broja inicijativa i programa nepobitan dokaz naglog razvoja obrazovanja za ljudska prava, zbog nepostojanja barem temeljnih indikatora kvalitete, kroničnog zapostavljanja potrebe za evaluacijom programa i rezultata koji se njima postižu, kao i zbog nepostojanja sustavnih analiza i komparacija u tom području, malo se sa sigurnošću može reći o njihovoj stvarnoj primjerenosti i učinkovitosti. To je pitanje dotaknuto i na ranije spomenutoj UNESCO-voj Regionalnoj konferenciji o obrazovanju za ljudska prava u Europi kad je rečeno da se, usprkos tome što su ljudska prava postala glavna politička ideologija našeg vremena, još uvijek ne može sa sigurnošću reći jesu li programi obrazovanja

17 *Vidi o tome više u: Andropoulos, G. J. i Claude, R. (ur.) Human Rights Education for the Twenty-First Century. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997.; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. Strategies for Learning Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16; Ray D. et al. Education for Human Rights. Pariz, UNESCO/IBE, 1994.; Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.*

18 *Vidi pregled: Burns, R.J. i Aspeslagh, R. (ur.) Three Decades of Peace Education around the World. New York i London, Garland Publishing, 1996.*

19 *Vidi pregled: Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.*

20 *Vidi pregled: Banks, J. A. (ed.) Handbook of Research on Multicultural Education. New York, Simon and Schuster Macmillan, 1995.; Fennes, H. i Hapgood, K. Intercultural Learning in the Classroom: Crossing Borders. London: Cassell, 1997; Grant, C.A. i Lei, J.L. Global Constructions of Multicultural Education: Theories and Realities. Mahwah i London, Lawrence Erlbaum Associates, 2001.*

za ljudska prava usklađeni s visokim standardima promicanja i zaštite prava i sloboda na način na koji su ta prava i slobode utvrđene Općom deklaracijom o ljudskim pravima i drugim međunarodnim i regionalnim instrumentima ljudskih prava.

Tako se do danas ne može jednoznačno odgovoriti na neka od pitanja o kojima ovisi razvoj i puno uključivanje ljudskih prava u formalne sustave obrazovanja, primjerice:

- što je *diffetentia specifica* obrazovanja za ljudska prava u odnosu na druge pristupe, koja mu je svrha i koji su mu temeljni zadaci te što znači uspješno poučavati i učiti ljudska prava;
- treba li obrazovanje za ljudska prava uvesti u sve oblike i na sve razine obrazovanja kao sastavni dio svih nastavnih predmeta (kroskurikularno), kao poseban nastavni predmet, kao izborni nastavni predmet ili aktivnost, ili bi sve aktivnosti učenja i poučavanja u školi i izvan nje trebale proizlaziti iz temeljnih načela i standarda ljudskih prava, ili bi pak izbor pristupa trebalo prepustiti obrazovnoj ustanovi;
- treba li i koje "pojačane programe" obrazovanja za ljudska prava uvesti u dodiplomsku, poslijediplomsku i cjeloživotnu izobrazbu svih profila stručnjaka koji rade s djecom i odraslima (npr. učitelja, pravnika, sudaca, odvjetnika, liječnika, medicinskih sestara, socijalnih radnika, novinara, policije, vojske, zaposlenih u zatvorima i sl.), ali i u stručno usavršavanje sindikalnih djelatnika, državne administracije i sl.

U UNHCHR-ovim Smjernicama za nacionalne planove djelovanja u Desetljeću obrazovanja za ljudska prava, to se područje općenito određuje s osloncem na međunarodne instrumente ljudskih prava. Ono obuhvaća obrazovanje, diseminaciju i informiranje koji pridonose izgradnji opće kulture ljudskih prava usvajanjem znanja, razvojem vještina i oblikovanjem stavova koji vode ciljevima utvrđenim u temeljnim međunarodnim instrumentima ljudskih prava. Druga općenita definicija bila bi da je to nastojanje na razvoju svijesti pojedinca o univerzalnosti, neotuđivosti, nedjeljivosti i mnogostrukosti ljudskih prava i sloboda, ali i na osposobljavanju pojedinca za aktivnu ulogu u njihovu promicanju i zaštiti, kao pretpostavci izgradnje kulture prava i odgovornosti. U skladu s tim, ponekad se obrazovanje za ljudska prava diferencira od drugih pristupa temeljem tri bitne dimenzije poučavanja i učenja ljudskih prava:

- usvajanje znanja o ljudskim pravima;
- usvajanje stavova i vještina za promicanje i zaštitu ljudskih prava;

– stvaranje okoline koja potiče učenje i poučavanje življenjem u ljudskim pravima.

Te tri dimenzije u praksi se mogu naći u različitim odnosima, ovisno o izboru modela, koje Betty Reardom[21] dijeli u četiri grupe:

– *povijesni pristup* - nekada dominantan; usmjeren je na poučavanje o ljudskim pravima kroz povijest uz naglašavanje uloge ljudskih prava u stvaranju "harmoničnog društva";

– *upoznavanje međunarodnih standarda ljudskih prava i mehanizama njihove zaštite* - jedan od najraširenijih pristupa danas; nastoji učenika upoznati sa međunarodnim standardima ljudskih prava i osposobiti ga za korištenje tog znanja u cilju uklanjanja društvene nejednakosti i diskriminacije;

– *rekonstruktivni pristup* - pristup koji najčešće zagovaraju predstavnici kritičkog diskursa; usmjeren je na osnaživanje građana za pokretanje društvenih promjena, što znači da prvenstveno daju razvoju vještina i stavova koji vode konkretnim akcijama;

– *vrijednosni pristup* - pristup koji ljudska prava vidi kao integriran sustavu etičkih načela na kojima se temelji ljudsko ponašanje; u središtu sustava nalazi se načelo ljudskog dostojanstva i integriteta koje se povezuje s pet vrednota: osobna sloboda, demokratska participacija, jednake mogućnosti, ravnopravnost u gospodarstvu i održiv okoliš.

Baveći se novijim programima obrazovanja za ljudska prava, Felisa Tibbitts[22] također raspravlja o razlikama u pristupu, za koje kaže da su posljedica razlika u načinu rješavanja izazova koje pred obrazovanje postavlja zahtjev za promicanjem ljudskih prava, ljudskog razvoja i građanskog društva te, općenito izgradnje kulture ljudskih prava. Ona navodi da je u zemljama u razvoju obrazovanje za ljudska prava često povezano s pitanjem gospodarskog razvoja, razvoja lokalne zajednice i borbom za prava žena. U tranzicijskim zemljama se najčešće uvodi u svrhu promicanja građanskog društva, vladavine prava te zaštite prava građana i prava manjina. U razvijenim demokracijama ono često predstavlja dio reformi nekog područja, kao što je sustav zatvorskih kazni, gospodarska prava, zbrinjavanje izbjeglica i sl. U postkonfliktnim društvima obrazovanje za ljudska prava obično predstavlja dio nastojanja za pomirenjem i izgradnjom mira. Ako želimo da obrazovanje za ljudska prava pridonese izgradnji kulture ljudskih prava, tvrdi Tibbitts, potrebno je poznavati različite modele obrazovanja za ljudska prava

21 *Reardom, B. A. Education for Human Dignity: Learning about Human Rights and Responsibilities: A K12 Teaching Resource. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995.*

22 *Tibbitts, F. 'Emerging models for human rights education.' International Review of Education, 48, 2002, 3-4, 159-171.*

koji se mogu naći u praksi i objasniti kako oni pridonose društvenoj promjeni. Sukladno tome, ona predlaže da se različiti modeli vrednuju prema kriteriju potencijala za društvenu promjenu, uzimajući u obzir tri ključna aspekta: jačanje liderstva, uspostavljanje koalicija i veza te osnaživanje pojedinca

Polazeći od tog kriterija, ona uvodi tzv. piramidalnu ili hijerarhijsku klasifikaciju modela obrazovanja za ljudska prava koja obuhvaća:

– *Model 1: Vrijednosti i svijest* - fokus je na prijenosu temeljnih spoznaja o međunarodnim standardima ljudskih prava kako bi se ona uspješno integrirala u sustav društvenih vrijednosti. Najčešći oblici su kampanje za osvještavanje i nastavni predmeti u kojima se obrađuju teme kao što su: povijest ljudskih prava, instrumenti zaštite i sl. Cilj je privući interes i angažirati učenika ili sudionika. Iako ovaj model podržava kritičko mišljenje (učenici kao "kritički konzumenti" ljudskih prava), nije jasno razvija li i kritičku svijest. Njegov najveći nedostatak je nedovoljno naglašavanje vještina komunikacije, nenasilnog rješavanja sukoba i civilnog aktivizma.

– *Model 2: Odgovornost* - posebnost modela je u tome što se primjenjuje kao dio dodiplomske izobrazbe i poslijediplomskog usavršavanja nekih profila stručnjaka koji su izravno uključeni u sustav nadzora, zagovaranja ili zaštite prava pojedinaca ili grupa: odvjetnike, tužitelje, suce i policiju te zdravstvene djelatnike, socijalne radnike, novinare i slične profesije. Posebni zadaci i sadržaj programa variraju ovisno o profilu sudionika, no obično uključuju teme iz međunarodnog i domaćeg prava, etičke kodekse, mehanizme nadzora i zaštite te posljedice kršenja prava. Osim stjecanja specijalističkih znanja, usmjereni su na razvoj vještina, kao što su lobiranje i zagovaranje.

– *Model 3: Transformacija* - svrha modela je osposobljavanje pojedinca, grupa i čitavih zajednica za prepoznavanje slučajeva kršenja ljudskih prava i obvezivanje na poduzimanje preventivnih akcija, pa osim osvještavanja ljudskih prava, uključuje jačanje liderstva, razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, organiziranje radi zaštite socijalnih prava i dr. Model se oslanja na osobno iskustvo žrtve, pa uključuje tehnike samorefleksije i transformacije iskustva. Iako se može naći i u školama, najčešće se primjenjuje u izbjegličkim kampovima i postkonfliktnim zajednicama, u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja ili u pripremi stručnjaka za pružanje pomoći siromašnima.

POLA STOLJEĆA POČETAKA

U ovom smo radu pokušali dati pregled razvoja i primjene međunarodnih i regionalnih standarda i strategija u području obrazovanju za ljudska prava. Pokazali smo da je promicanje obrazovanja koje vodi razumijevanju i primjeni ljudskih prava jedna od najvažnijih obveza međunarodne zajednice, nacionalnih vlada, civilnog društva i svakog pojedinca. Pokazali smo također da je ta obveza formalno stara više od pola stoljeća i da izvire iz teksta Opće deklaracije o ljudskim pravima. U njoj se određuje ne samo da je obrazovanje jedno od općih, neotuđivih i nedjeljivih ljudskih prava nego i da je ono sredstvo za ostvarenje svih drugih prava, zbog čega treba pridonositi punom razvoju ljudske osobe, poštivanju ljudskih prava, međukulturnom razumijevanju, snošljivosti i poštivanju razlika. Na žalost, analiza primjene međunarodnih i regionalnih standarda pokazala je da se ta obveza do početka devedesetih godina 20. stoljeća, kad se okolnosti mijenjaju ponajviše pod pritiskom civilnih snaga, rijetko poštivala i da su nacionalni obrazovni sustavi desetljećima ostali s onu stranu zahtjeva za promicanjem zajedničkih ciljeva međunarodne zajednice. Uzrok tome nije samo u neodgovornosti prosvjetnih vlasti zemalja članica nego i u nedovoljnoj učinkovitosti međunarodnih mehanizama nadzora nad primjenom tih obveza. O tome hoće li se i kako taj dugogodišnji jaz između proklamiranih općih ciljeva i njihove primjene na nacionalnoj i lokalnoj razini premostiti, ovisi koncepcijski razvoj i praktično provođenje obrazovanja za ljudska prava. Bude li se problem rješavao izmjenom fokusa, kao što je do sada bio slučaj, ili pak zanemarivanjem i/ili redukcijom zajedničkih obveza, vrlo je vjerojatno da u skoroj budućnosti neće doći do očekivanih promjena.

Činjenica da ljudska prava nakon više od pola stoljeća tek ponegdje postaju dio, iako još ne i temelj obrazovanja u cjelini, i da se to ponajviše zbiva kao posljedica pritisaka civilnog društva, nedvojbeno govori o tome da međunarodni sustav promicanja i zaštite ljudskih prava nije ni blizu one "male kuće" koju je pred očima imala Eleonore Roosevelt odgovarajući na pitanje o tome gdje počinju ljudska prava.

Odabrana literatura

Andropoulos, G. J. i Claude R. P. (ur.) Human Rights Education for the Twenty-First Century. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997.

Annual report of the Special Rapporteur on the rights to education, Katarina Tomaševski, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2000/9. New York: United Nations Economic and Social Council, 2001, Doc. E/CN.4/2001/52.

Beetham, D. i Boyle, K. Introducing Democracy: 80 Questions and Answers. Pariz, UNESCO Publishing, 1995.

Birzea, C. Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective. Strasbourg, Council of Europe, 2000, Doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 21.

Božić, J.; Spajić-Vrkaš, V.; Silov, M. i Fresl-Dumančić, I. (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Bibliografija radova s bilješkama. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2000.

Burns, R.J. i Aspeslagh, R. (ur.) Three Decades of Peace Education around the World. New York i London, Garland Publishing, 1996.

Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. Strategies for Learning Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, Doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16.

Education and the Fundamental Rights of the Child: Normative Texts. Pariz, UNESCO, Emergency Educational Assistance Unit, 2001.

Eide, A. et al. (ur.) Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1995.

Human Rights Here and Now: Celebrating the Universal Declaration of Human Rights. New York, AIUSA, 1999.

Janoski, Th. Citizenship and Civil Society: A Framework of Rights and Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Levin, L. Human Rights: Questions and Answers. Pariz, UNESCO Publishing, 1996.

Osler, A. i Starkey, H. Teacher Education and Human Rights. London: David Fulton. (1996):

Perry, M. J. The Idea of Human Rights: Four Inquiries. New York, Oxford University Press, 1998.

Ray D. et al. Education for Human Rights. Pariz, UNESCO/IBE, 1994.

Reardom, B. A. Education for Human Dignity: Learning about Human Rights and Responsibilities: A K12 Teaching Resource. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995.

Reich, B. i Pivovarov, V. (ur.) International practical guide on the implementation of the Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. Pariz, UNESCO, 1994, Doc. ED-94/WS/22.

Shiman, D. Teaching Human Rights. Denver, Center for Teaching International Relations University of Denver, 1999.

Spajić-Vrkaš, V. (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Međunarodni i domaći dokumenti. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001.

Spajić-Vrkaš, V.; Kukoč, M. i Bašić, S. Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001.

Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i Finnish National Commission for UNESCO, 1998.

Starkey, H. (ur.) The Challenge of Human Rights Education. Strasbourg, Council of Europe, 1991.

Symonides, J. Human Rights: Concepts and Standards. Pariz, UNESCO Publishing, 2000.

Symonides, J. Human Rights: New Dimensions and Challenges. Dartmouth, Ashgate, 1998.

Symonides, J. I Volodin, V. (ur.) UNESCO and Human Rights: Standard-Setting Instruments, Major Meetings, Publications. Pariz, UNESCO, 1999.

United to Combat Racism: Selected Articles and Standard-Setting Instruments. Pariz, UNESCO, 2001.

The Right to Human Rights Education. New York and Geneve: United Nations, 1999.

Tibbitts, F. "Emerging models for human rights education." International Review of Education, 48, 2002, 3-4, 159-171.

Torney-Purta, J.; Schwille, J. and Amadeo, J.-A. (ur.) Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.

Vidačak, I.; Spajić-Vrkaš, V. I Božić, J. Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Međunarodni adresar. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001.